

„PÁLOSOK” A NEMZETI MÚZEUMBAN

PETŐ ZSUZSA¹

Magyar Régészet 10. évf. (2021), 3. szám, pp. 64–71.

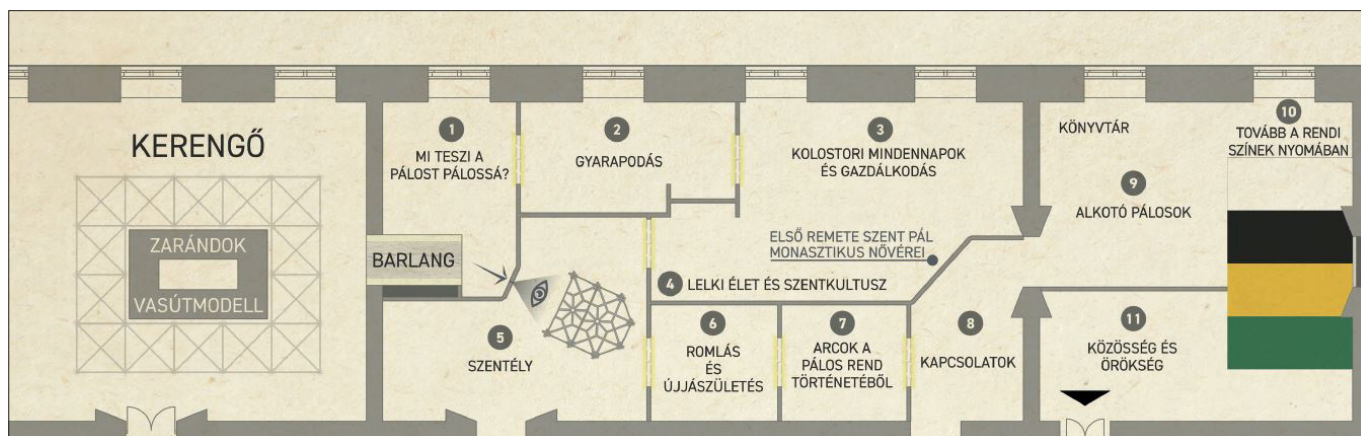
Szeptember 12-én zárta kapuit három hónap után a Pálosok című történeti kiállítás a Magyar Pálos Rend és a Nemzeti Múzeum közös szervezésében (1. kép). A kiállítást eredetileg 2020-ban terveztük bemutatni, hiszen akkor emlékével tisztelgették a rendalapító Boldog Özséb halálának 750. évfordulója alkalmából. A tárlat fő célkitűzése az volt, hogy az egyetlen magyar alapítású, pápai elismerésű, középkori eredetű és máig fennmaradt férfi szerzetesrendre irányítsa az érdeklődők figyelmét. Eme összetett és talán elsőre bonyolultnak tűnő mondat mögött nagyon sok történet, sok mondandó rejtezik, minden szó súlya évszázadok történetét idézi meg.

1. kép. A kiállítás bejárata

Kurátortársammal, dr. Bojtos Anitával együtt az előkészítési munka során törekedtünk arra, hogy a rendtörténetre vonatkozó alapinformációkat adjuk át érthetően, illetve a pálos rend karizmájára, annak változásaira is ráirányítsuk a figyelmet. Az összegyűjtött műtárgyak, dokumentumok sora a műfajukat, minőségüket és korukat illetően is egészen kiegyensúlyozatlan képet mutatott, így amellet döntöttünk, hogy a korábbi kutatásaink során fontosnak bizonyult, kiemelkedő témák köré fogalmazzuk meg a kiállítási koncepciót. Ahol pedig lehetséges vagy indokolt volt, csak ezen a koncepción belül helyeztük el a tárgyakat időrendi sorrendben. Így született meg a kiállítás gerincét alkotó tematikus egységek sora, amelyben a régészeti leletek is kiemelkedő szerepet kaptak (2. kép).

Am mielőtt a leleteken keresztül elmerülünk a pálosok történetében, a kiállítási koncepció szerves részét képező, műtárgymentes installációkra is érdemes kitekintenünk. Mind a kurátorok, mind a Pálos Rend számára is fontos szempont volt, hogy hangsúlyt kapjon a pálosok jelene; a rend ma a világ tizenhat országá-

2. kép. A kiállítás alaprajza. A DE Creative Kft., Dobos Laura és Egri Zsolt munkája

¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár, régész-főmuzeológus; Közép-európai Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola, PhD hallgató. E-mail: peto.zsuzsa@hnm.hu

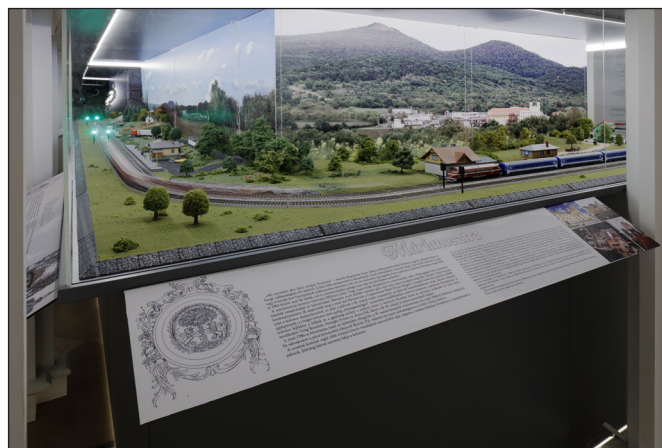
Pető Zsuzsa • „Pálosok” a Nemzeti Múzeumban

ban, négy kontinensen szolgál, sok évtizede átlépve a rend magvát jelentő közép-európai horizontot. Ez a pálos jelen hosszú évszázadokon át formálódott és a mélyen gyökerező remetehagyományokból, a szerzetes Istent kereső lelkületéből táplálkozik.

Nem kis feladat erre a kettősségre és némiképpen a történetiségre reflektálni; éppen ezért a lehető legegyszerűbben fogtunk hozzá: megkerestük a pálosok mai szemmel kitűnő, legemblematikusabb pontjait. A rend jelenéről szóló üzenet az első teremben egy központi installáció köré épült fel, amely egy körpályán haladó vasútmodell volt (3. kép). A „Nohab” mozdony által húzott szerelvény a mai magyar rendtartomány öt kolostorának „állomásánál” és a lengyelországi Częstochowa főkolostoránál állt meg sorban. S miért kisvonat? A Magyar Pálos Rend minden évben zarándokok százait kíséri a Fekete Madonna zarándokvonaton a Keleti pályaudvartól Częstochowáig, így tehát egy valós esemény átdolgozott, újragondolt megjelenítése ez az installációs elem. A pálosok mai, a magyar rendtartományon kívül eső kolostorait a lehető legegyszerűbb formátumban, klasszikus megoldást választva idéztük fel: egy tablósort helyeztünk a kiállítótér üres, hófehér falaira. A jelen mellett az állandóságot és történetiséget egyszerre képviselő szerzetesi eszme maradt tehát kérdéses pont a számunkra.

A mindenkori szerzetes Istenkeresésének, útkezesésének és elmélyülésének térbeli középpontja a kolostori kerengő volt – ez a tér a pálos szerzetesi múltnak is az egyik alappillére, ezért került a négyzetes kerengőt idéző, fából készült boltívsor a vasútmodell köré. Ám a klasszikusan vett kolostori életteret megelőzte a természeti tájban élő pálos remeteségek sora, amelyek jelképévé a barlangok váltak. Ez vezetett bennünket arra, hogy a pálos rendtörténet tematikus egységeit a kezdőpontból indítsuk, mégpedig egy barlangi bejáratot/átjárót megidéző installációból (4. kép). A barlangi átjáróval szemben, egy válaszfalon lévő apró lencsén keresztül „kilehetjük”, hogy meddig jut el a pálos szerzetesség – „a barlangtól a kolostorig”, a remetelétől a szervezett szerzetesi életig, azaz jelen térben a barlangot idéző átjárótól a (Fekete Madonna kegyképet magában foglaló) templomszentély installációig.

A kukucskálót elhagyva, a barlangot követő legelső tematikus blokk ennek a szerveződési folyamatnak a tiszteletével, ám statikus elemeket kiválasztva a pálos rend legfőbb jellemzőit hivatott bemutatni. A szerzetesrendeket általában jellemző elemek, mint pl. regula vagy szabályzatok, rendtörténet bemutatása mellett Remete Szent Pálra, a pálos rend névadójára és az ő történetét feldolgozó pálos rendi címerelemekre fektettük a hangsúlyt.

3. kép. Kisvasút és kerengő-installáció

4. kép. A barlanginstalláció

5. kép. Zárókő Remete Szent Pál ábrázolásával a Széna térről. Őrzési hely: Budapest Történelmi Múzeum

pálossá lett), remeteéletet folytató közösségek a Mecsekben alakultak meg a 13. század elején (GYÖNGYÖSI, 1983). Ezt az ezredévnyi távolságot figyelembe véve nyilvánvaló, hogy Thébai Pál szellemi alapító, mennybéli védelmező, idea volt a remetek számára. A rend tényleges alapítását (ugyancsak a pálos hagyomány szerint) az 1250. évhez köthetjük, amikor az alapító Boldog Özséb esztergomi kanonok a Pilisben, a magyar királyok mindenkorai erdejében, királyi támogatással létrehozta a Szentkereszt kolostort (romjai ma részben feltárva Kesztölc–Klastrompusztán láthatók). További kolostorok sora alakult még a 13. század során, hogy végül Gentilis pápai legátus már az Első Remete Szent Pál remeteiként említett szerzeteket egy nagy lépéssel közelebb emelje a pápai elismeréshez, a szerzetesrenddé váláshoz (1308).

Világos tehát, hogy a Magyar Királyság területén az alapítási folyamat egy évszázadon át zajlott, amely a rend karakterét a mai napig meghatározza; ám – visszakanyarodva zárókövünkhöz – ugyanilyen fontos volt a pálosok számára névadó szentjük kiemelt tisztelete, végig a középkor során. Annyira, hogy a 14. század végén Magyarország védelmezőjeként Szűz Mária, a Magyarok Királynéja és Patrónája mellé emelik Remete Szent Pált. Mindezeket azért fontos hangsúlyozni, mert Thébai Pál kultusza, úgy tűnik, a középkor végével elhalványult.

A rend alapvonásainak vázlatos áttekintése után a pálosok (elsősorban Kárpát-medencei) elterjedését, gyarapodását helyeztük a középpontba. Itt a régészeti eredmények megjelenítése kimerült a (többségében régészeti-történelmi módszerekkel azonosított) középkori pálos kolostorok térképes bemutatásával.

A pálosok mindennapi életének néhány vonatkozását, elsősorban a gazdálkodás és liturgikus élet emlékeit emeltük ki a következő blokkban. A szerzetesi lét mindennapjainak fő élettere mindig is a kolostor és annak közvetlen környezete volt. A salzföldi klostrom azon kevés pálos épületek egyike, amelynél a legtöbb helyiség funkciója vagy ismert, vagy legalább sejthető; ezért is választottuk ki a kiállításba tervezett, interaktív makett alapjául (6. kép).

Egyetlen régészeti lelet szerepel ebben a blokkban, amely számos, kulcsfontosságú összefüggésre hívja fel a látogató figyelmét, évszázadok történetét átfogva. Ez a páratlan lelet a budai Széna téren megtalált boltzati zárókő, amely a remeteszentet ábrázolja hollójával és pálmafával. Több szempontból is különleges ez: egyrészt rendkívül csekély számú a Thébai Pálról fennmaradt és a pálosokhoz köthető középkori ábrázolás. Másrészt Pál már megdicsőülve, glóriával feje körül látható, magán viselve talán Szent Atanáz köpenyét is, melyben végül eltemették (5. kép).²

De hogy is kapcsolódik össze Remete Szent Pál, aki a 3-4. században az egyiptomi sivatagban élt, a rend alapításával? Mit mondhat el egyetlen régészeti lelet arról, hogy mitől sajátosan pálos a pálos rend? A középkori rendtörténet szerint a legelső (később

6. kép. Makett a salzföldi kolostorrom rekonstrukciós elképzelései alapján. A DE Creative Kft. munkája

² Első Remete Szent Pálról és a pálosok címeréről bővebben: <https://www.palosrend.hu/bemutakozas/a-rendrol/326-első-remete-szent-pal>

Pető Zsuzsa • „Pálosok” a Nemzeti Múzeumban

A makett elkészítése során Szőke Balázs [rekonstrukciójából](#) indultunk ki, de részleteiben idealizáltuk a kiegészítéseinket. A makett két elemét érdemes általános kérdésként is kiemelni. Egyrészt a kolostori épületek fedése bizonytalan: faszindelyes tetőfedést feltételezhetünk, főleg a kisebb pálos kolostoroknál, ám újabban a régészeti feltárások nagy mennyiségű hódfarkas vagy apácacserepet hoznak felszínre. Talán a fő helyiségeket (templom, káptalanterem, sekrestye), amelyek a kolostori épületegyüttes keleti részén helyezkedtek el, cseréppel fedték be – mi azonban minden épületrésszel így tettünk. A másik kérdéses pontot a harangtorony holléte jelenti. Az épülethez közvetlenül kapcsolható-e, mint például az a salzföldi kolostornál sejthető, vagy külön haranglábakon állt a kolostorudvar egyik sarkában, mint ahogyan azt a toronyaljai kolostor feltárásának eredménye sugallja?

A pálos kolostorok gazdálkodásáról viszonylag gazdag forrásanyag maradt az utókorra. (F. ROMHÁNYI 2010). Ezzel párhuzamosan, sőt, a forrásanyagból megismert adatok alapján vált világossá, hogy az erdőségekben lévő, lassú enyészetnek kitett kolostoroknak a környezete is érdemes a kutatásra. Ha az épületeket és a leleteket is a táj egyik elemeként tekintjük, akkor egy nagyobb rendszer, a pálos kolostori táj, és a történeti tájhasználat tárulhat fel előttünk (LASZLOVSZKY 2004). Ennek az egykori tájnak az emlékeit (BELÉNYESY 2004; PETŐ 2018) is megörökítettük a maketten, úgy mint pl. a halászat-horgászat, szőlőművelés és bortermelés, vagy erdei makkoltatás.

A középkori tájhasználat kutatásában azoknak a térképeknek is óriási szerepe van, amelyeket a 18. században készítettek – néhány, a pálosok által megrendelt vagy készített térkép a kiállításban is látható volt. Ezek az egykori birtokhatárok, jelentősebb épületek mellett a különböző területtípusok (pl. szőlő, szántó, legelő), de egyéb kiemelkedő jelenségek (pl. halastó, gát, kút, szénégető helye) is felfedezhetők, s mivel többségük megléte viszonylag állandó természeti adottságoktól függ, így joggal feltételezhetjük korábbi, középkori eredetüket is.

Emellett számos értékes leletet is sikerült bemutatnunk ennél a témánál. A klastrompusztai feltárásokból (KOVALOVSKY 1992) számos különlegességet ismerünk, köztük festett üvegablak-töredékeket. A magyarországi, 11–15. századi egyházi épületeket érintő régészeti feltárából egyelőre nem ismerünk más, közölt festett üvegablakot (7. kép). Talán egy glória részletét és még további növényi motívumot azonosíthatunk a klastrompusztai leletekben. A nagyvázszyi pálos rom feltárásából (ÉRI 1960), az egészen apró tárgyak közt is számos

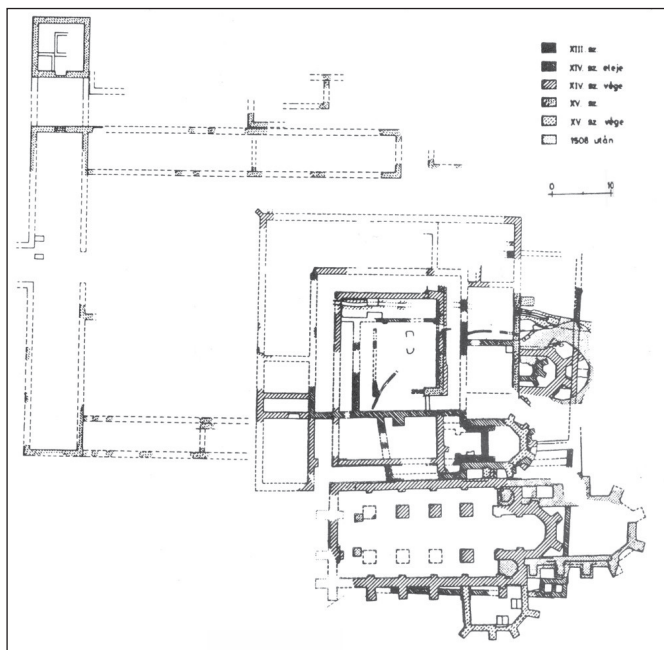

7. kép. Festett üvegablak-töredékek a kesztölc-klastrompusztai Szent Kereszt kolostorból. Őrzési hely: Magyar Nemzeti Múzeum

érdekes darabot találunk: a mindennapi használati eszközöktől (pl. horgocsák) a liturgikus emlékeken át (pl. bronz korpusztöredékek) egészen a különlegességekig (pl. agancsból készült ládikadíszek) a leletek széles skáláját mutattuk be. A kiállításon megjelenő régészeti leletek egy csoportja egy másik régió pálos életébe enged betekintést. Toronyaljja viszonylag kis méretű kolostora a Börzsönyben, Márianosztra felé található. A 14. században alapított kolostor 20 méter mély kútját is kiásták, amelyből szenzációs faleletek kerültek elő (MIKLÓS 1997). Az egykori mindennapi élet alapvető tartozékai voltak ezek: vödörök, egy nagy kőszőrupad a kövével együtt, cipéskaptafák; de a fémtárgyak, így egy késő középkori ónkupa, serpenyő és a vödör kimentésére szolgáló horgonyok is rendkívüli anyagnak számítanak (8. kép).

8. kép. Fa- és fémtárgyak Toronyaljja kolostorából

9. kép. A budaszentlőrinci kolostor alaprajza
(BENCZE–SZEKÉR 1993, 38)

10. kép. Szentélyinstalláció, középen
a pécsi Fekete Madonna kegykép (1934)

11. kép. Zsebnapóra a pogányszentpéteri klostromból.
Őrzési hely: Nagyanizsai Thúry György Múzeum

Két vörösmárványból készült töredék jeleníti meg a pálosok mindennapjainak kevésbé földhözragadt szeletét. A középkorban kiemelkedő értékű, nemes anyag használatát a rend számára rendkívüli jelentőséggel bíró ereklye indokolta. Remete Szent Pál testereklyéje 1381-ben Velencéből került Budaszentlőrincre. Sírjánál csodás gyógyulások sora esett meg (ezeket közli Hadnagy Bálint 1511-ben megjelent műve), így hamar népszerű zarándokhelyé, búcsújáróhellyé vált (9. kép). Dénes testvér, kőfaragó mester alkotta meg azt a szarkofágot, ahol végül a kolostor bővítésének befejezésekor, 1492-ben helyezték el az ereklyéket.

A kiállítás középpontjában egy szentélyinstalláció kapott helyet (10. kép), amelyben modern kori ereklyék mellett további középkori kőfaragványok a (kolostor-)templomi tér elemeire reflektálva kaptak helyet itt. Az egyik, egy sokszögletű zárterkély faragványának töredéke a 15. század második feléből, Budaszentlőrincről származik, rajta az aragóniai Kannarend (spanyolul *Orden de la Jarra*, németül *Kannenorden*) jelével. Ezt a rendet Antequerai Ferdinand alapította 1403-ban, aki később, mint aragónai király, az uralkodói rendek közé emelte ezt a lovagrendet (LÖVEI 2006, 260). A 15. századi magyarországi heraldikában a külföldi rendjelvények ábrázolásai között legnagyobb számban a Kannarenddel találkozhatunk (LÖVEI 2014, 16).

A pálosok történetében több törés is dokumentálható, magyarországi sorsuk sokszor kemény kitaratást és helytállást igényelt, ezért erről kiemelten, önálló blokkban emlékeztünk meg. Már rögtön a mohácsi csatát követően a török hadak hatalmas pusztítást végeztek, feldúlva a budaszentlőrinci kolostort, a pálos rend középkori központját is. Máskor nem a pusztítás, hanem a hadmérnökök által az erődítési hullám jegyében elrendelt bontások végeztek a kolostorokkal. Így történt a pogányszentpéteri klostrommal is, ahol egy kicsi zsebnapóra került elő (MÜLLER 1972), talán már a bontásban résztvevő személy hagyta el egykor. A különleges tárgy Nürnbergben, a 15. század végén készülhetett (11. kép).

A pálosok kapcsolatairól, világi, egyházi, s kiemelten uralkodói kapcsolódásaikról is külön egységet rendeztünk be; itt a nagyszerű művészeti emlékek között jelennek meg a régészeti leletek. Egy csodás 17. századi korallós kegykészlet mellett kiválóan megfér az a 15. század második felére datált, aranyozott pixis, amely az Eger mel-

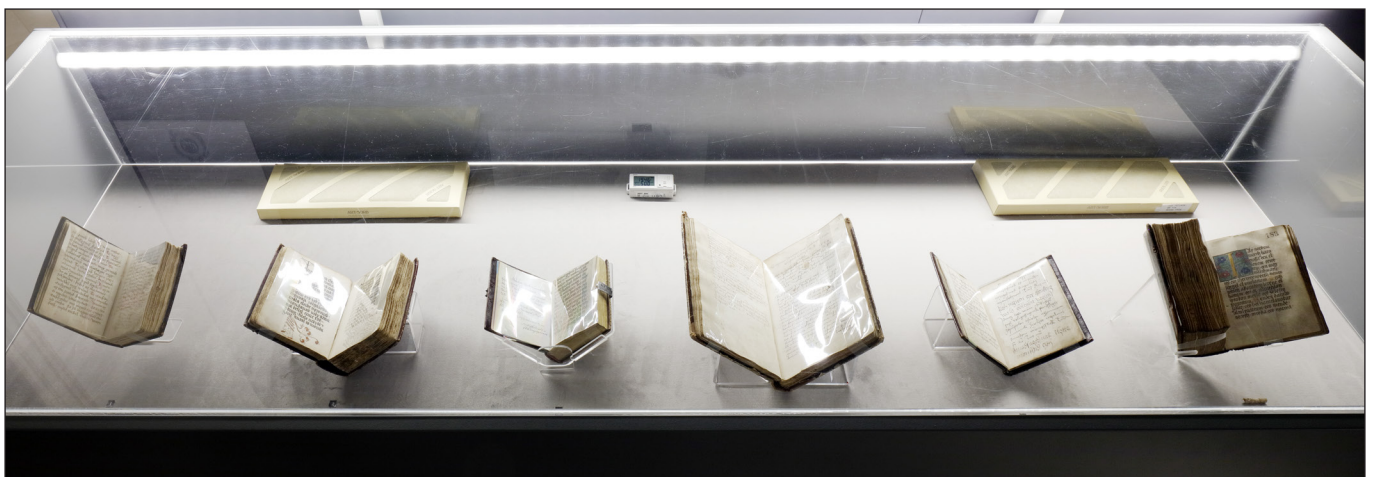
12. kép. A pálosok világi kapcsolatairól árulkodó műtárgyak és leletek

13. kép. Bárd és kés ábrázolása a bükk-szentléleki kolostor egy kőfaragványán. Őrzési hely: Herman Ottó Múzeum, Miskolc

letti almárvölgyi pálos kolostor feltárásából (FODOR 1991) került elő. Ugyanígy Báthory István adománya mellé helyeztünk egy bronz gyűrűt, amely a gombaszögi pálos kolostor egyik, talán világi temetkezéséből került elő (12. kép). Ugyanebben a blokkban kapott helyett egy igen jelentős méretű és súlyú emlék, a bükk-szentléleki pálos kolostorból származó kőfaragvány, amelyen egy bárd s egy kés ábrázolása látható (13. kép). Rendkívül érdekes a faragvány ikonológiai értékelése; talán a csabai mészáros céh adományainak állítottak vele emléket a kolostorban.

A régészet még egy helyen kapcsolódott a gyűjteményekben fennmaradt anyaghoz. A középkor végéről több olyan magyar nyelvemléket őrző kódex is fennmaradt, amelyet a nagyvázsonyi pálos kolostor kódexkészítő műhelyéhez köthetünk. Ezek közül az egyik legismertebb a csodálatosan illusztrált Festetics-kódex, amelyet Kinizsi Pál hitvese, Magyar Benigna használt. Mellette kapott helyet az egyik, a nagyvázsonyi ásatásokból előkerült, elefántcsontból készült festékeskanálka nyelének töredéke, amelyet talán a vitrinben kiállított kódexek készítésénél is használhattak (14. kép).

14. kép. A pálos kolostorok kódexkészítő tevékenysége is megjelenik a kiállításban

Pető Zsuzsa • „Pálosok” a Nemzeti Múzeumban

A látogatók elmélyülését hangfestéssel segítettük: az első teremben a természetközelséget madárcsi-csergés, a vasútmodellt vonatfűtő s a szerelvények zaja tette élethűvé, illetve a teljes kiállításban különböző gregorián énekek hangzottak el a Magyar Pálos Rend által kiadott³ zenei anyagokból.

A „Pálosok” a jelen tervek szerint Erdélybe tartanak, legalábbis ami a kiállítást illeti; s ezután majd talán visszatérnek a hazai múzeumokba is. Mindenesetre aki lemaradt, az a jelen cikk írásakor még készülő [virtuális kiállításon](#) és a télen megjelenő katalógus segítségével bármikor felidézheti majd a fehér barátok hivalkodás nélküli, névtelen és híres emberi sorsokat elregélő, magával ragadó, mi értünk és hozzánk szóló örökségét.

Kurátorok: Bojtos Anita, történész (Magyar Pálos Rend); Pető Zsuzsa, régész-muzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum)

Kiállítás látványterv, grafikai terv és kiállítás építés: DE Creative Kft. (Dobos Laura és Egri Zsolt); Bak Andrea; Marosfalvi Ákos; Miklovics Gyula (Magyar Nemzeti Múzeum)

Fényképek: Jaksity Iván; Rosta József (Magyar Nemzeti Múzeum)

A közreműködők teljes listája elérhető a kiállítás honlapján: <https://www.plsk.hu/about>

IRODALOM

Belényesy, K. (2004). *Pálos kolostorok az Abaúji-Hegyalján*. Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 3. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

Éri, I. 1960 [1959/1960]. A nagyvázsonyi pálos kolostor leletei. *Magyar Műemlékvédelem* 1959/1960, 85–94.

Fodor, L. (1991). A Felnémet - Almár-völgyi Mária Magdolna kolostor feltárásának eredményei. In: Sarbak, G., *Pálos rendtörténeti tanulmányok* 1 (pp. 65–171). Budapest: Árva Vince magánkiadása.

Gyöngyösi, G. (1983): *Arcok a magyar középkorból* (a szövegkiadást szerkesztette Hervy F.). Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. (A Gyöngyösi Gergely perjel által a késő középkorban megírt rendtörténet magyar fordítása online elérhető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/vitae-fratrum-eremitarum-ordinis-sancti-pauli-primi-eremitae/>)

Kovalovszki, J. (1992). A pálos remeték Szent Kereszt-kolostora. Méri István ásatása Klastrompusztán. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992, 173–207.

Laszlovszky, J. (2004). Középkori kolostorok a tájban, középkori kolostortájak. In: Kovács, Gy., „*Quasi liber et pictura*.” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára* (pp. 337–349). Budapest: ELTE Régészettudományi Intézet.

Lővei, P. (2006). Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére. In: Takács, I., *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus* (pp. 251–263). Budapest–Luxemburg, Philipp von Zabern.

Lővei, P. (2014). Uralkodói lovagrendek a középkori Magyarországon: a Szent György Rend és a Sárkányrend. In: Gödölle, M. & Pallos, L., *Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve* (pp. 13–19). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

³ *Asperges me*. Sudár Annamária és a Misztrál Együttes műsora (CD-lemez, Magyar Pálos Rend, 2020). *Pálos hangok* (CD-lemez, Magyar Pálos Rend, 2021).

Pető Zsuzsa • „Pálosok” a Nemzeti Múzeumban

Miklós, Zs. (1997). *Falvak, várak, kolostorok a Dél-Börzsönyben*. A Tragor Ignác Múzeum közleményei 8. Vác: Tragor Ignác Múzeum.

Müller, R. (1972). A pogányszentpéteri ásatás. *A nagykanizsai Thúry György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1919–1969*, 275–280.

Pető, Zs. (2018). *Hermits in the Heart of the Hungarian Kingdom: Medieval Monastic Landscape of the Pauline Order in the Pilis*. Budapest: Archaeolingua.

F. Romhányi, B. (2010). *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban*. Budapest: Gondolat Kiadó.